

3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.

Руслана Дідура
Наук. керівник – д. філол. наук, професор
Іваницька Н. Л.

ГЕОГРАФІЧНІ ТЕРМІНИ: СТРУКТУРА ТА ФІКСАЦІЯ В СЛОВНИКАХ

Оволодіння основами будь-якої професії починається із засвоєння системи загальних і професійних знань, опанування майбутнім фахівцем спеціальної мови, мови професії, наукового дискурсу. Досконале володіння фаховою термінологією є невід'ємною частиною підготовки вчителя – реалізації цього інтелектуального потенціалу, світобачення. В останні десятиліття зріс інтерес лінгвістів та спеціалістів різних галузей науки й техніки до проблем окремих терміносистем, що пояснюється стрімким потоком наукової та технічної інформації, процесами інтеграції, посиленням процесів термінотворення [9, с. 22-25].

Проблеми, пов'язані з опануванням фахової мови, вивчали такі дослідники: М. Гуць, Н. Іваницька, Р. Кацавець, І. Клименко, Л. Кравець, Г. Онуфрієнко, О. Семенов, Л. Симоненк, Л. Мацько та інші [4, с. 18-24]. На сучасному етапі інтенсивно формується понятійно-термінологічний апарат загальної географії та похідних географічних дисциплін. Значний внесок у їхній розвиток зробили сучасні українські географи: Г. Денисик, Ф. Заставний, Я. Олійник, М. Пістун, О. Маринич, О. Шаблій, П. Шищенко та ін. Проте питання, що стосуються вивчення структури термінів у географічних словниках, ще не розглядалося.

Мета дослідження – проаналізувати сучасні географічні терміни на предмет виявлення їхньої структури.

Завдання статті:

1. Дати характеристику історичного розвитку створення словників географічного спрямування.

2. Охарактеризувати сучасний стан структури словників.

3. Проаналізувати структуру географічних термінів на матеріалі конкретного словника.

Велике значення в лінгвістиці має лексикографія – галузь мовознавства, яка займається укладанням словників та вивченням їхньої історії¹. Термін – слово або словосполучення, що позначає поняття спеціальної сфери спілкування в науці, виробництві, техніці, у конкретній галузі знань [10, с. 18]. Конкретний зміст поняття, визначеного терміном, стає зрозумілим лише завдяки цій дефініції – лаконічному логічному визначенню, яке вміщує суттєві ознаки предмета або значення поняття, тобто його зміст і межі [11, с. 13-14].

Під понятійно-термінологічним апаратом географії розуміється сукупність термінів, які відображають системи понять цієї галузі знань [8, с. 28-30]. Багатство понятійно-термінологічного апарату конкретної галузі знань є показником її рівня розвитку. З розвитком науки її мова змінюється, удосконалюється, збагачується. Розвиток наукового знання зумовлює тривалий і складний процес зміни понятійно-термінологічного апарату будь-якої конкретної галузі науки, удосконалення всієї й концептуальної системи. Усе це стосується і загальної географії.

Перші лексикографічні спроби були вже за часів Київської Русі. Так, «Повість врем'яних літ» має кілька місць, які можна назвати тлумаченням імен. У Збірнику Святослава є цілий розділ, де подано пояснення незрозумілих слів з Євангелія та інших книг. На сторінках церковних книг трапляється чимало так званих «проізвольників» – записів, зроблених тими, хто, читаючи, сам подавав на полях пояснення незрозумілих слів. Усе це свідчить про те, що потреба у словниках існувала ще за часів Київської Русі [7,

---

¹ У викладі матеріалу статті ми частково послуговувалися словниками, які описані у такій книзі: Лозко Г.С. Українське народознавство. – 2-е вид., доповнене та перероблене. – Київ : Видавництво «АртЕк», 2004. – 232-245 с.: іл.

с. 31]. У Новгородському списку Кормчої книги зберігся словник «Рчь жидовскаго языка преложена на роускоюу, неразоумно на разоумъ», де так пояснювалися давньоєврейські імена. Усього тут пояснено 174 слова, а в XV ст. переписувачі додали ще 350 слів. Другим відомим в Україні словником був словник 1431 р. під назвою «Тлькованіс неудоьбь познаваемомъ въ писаныхъ речемъ...», в якому вміщувалися слова грецької, сербської, болгарської та словенської мов.

Уперше Б. Вареніус систематизував та надрукував працю «Загальна географія» (1650), яка за своїм змістом у наш час схожа на енциклопедичне видання [5, с. 68-70]. Нідерландський учений, узявши за основи фізику та математику, описав загальні відомості про розміри Землі, її рух, дав елементарну характеристику фізико-географічного опису планети загалом.

У Росії перший географічний лексикон був виданий у II-ій половині 18 ст. (Ф. Полунін, Географічний лексикон Російської держави, 1773, у складанні його брав участь Р. Міллер) і містив описи річок, гір, міст, фортець, заводів й «інших достопам'ятних місць» Росії. У кінці 18 ст. – на початку 19 ст. було видано також ряд лексиконів і словників: «Повний географічний лексикон» К. Лангера (1791-92), «Словник географічний» Ж. Ладвока (1791), «Новий і повний географічний словник Російської держави» Л. Максимовіча (1788-89), «Словник географічний Російської держави» А. Щекатова (1801-09). Важливу роль у розвитку російської географічної науки зіграв «Лексикон російською, історичною, географічною, політичною і цивільною» В. Татіщева (1793, не закінчений доведений до букви «К»), у який включені описи провінцій, губерній, населених пунктів, річок, озер, Морея, а також термінологічні статті (наприклад, «Довгота», «Заливши» й ін.). Серед словників 19 ст. виділяється «Географічно-статистичний словник Російської імперії» П. Семенова (1863-85), що досі зберіг велику наукову й довідкову цінність. У його укладанні брали участь учені: П. Кеппен, Р. Маак, Л. Майков і ін. Словник дає детальні відомості про гірські системи, океани і моря, річки, губернії, області, міста й інші населені пункти, про заводи і фабрики,

про народи і племена. Переважна більшість статей супроводжуються значними бібліографічними списками, матеріал для яких підготував П. Кеппен. [6, с. 68-70].

Після Великої Жовтневої революції було видано 4 томи «Сибірської радянської енциклопедії» (1929-1937, 4-й т. – у вигляді макету), перші томи «Уральської радянської енциклопедії» (1933) й «Енциклопедичного словника ЦЧО».

У 60-х рр. 20 ст. в СРСР була видана «Коротка географічна енциклопедія» (1960-66), що містить 16 тис. статей. Енциклопедія носить комплексний характер: у ній зібрані статті з регіональної географії СРСР і зарубіжних країн, із теоретичних і термінологічних питань фізичної й економічної географії і дотичних до географії суміжних наук. Значну частину 5-го тому займає «Покажчик імен» – короткий біографічний словник мандрівників і діячів географічних і суміжних наук; у цьому ж томі вміщено різного роду довідкові відомості (звідні цифрові дані про океани й моря, протоки, архіпелаги й острови, гірські вершини, вулкани, землетруси, річки, озера, найбільші міста, посівні площі і збори основних с.-г.(сільськогосподарський) культур, видобутку корисних копалин по всьому світу. До багатьох статей додано списки літератури. Статті супроводжуються кольоровими картами (близько 130) у вигляді вклейок; крім того, у тексті вміщено близько 500 карт і 1300 ілюстрацій. На викладачів, студентів і науковців розрахований «Енциклопедичний словник географічних термінів» (1968), що носить загально-географічний характер. Словник включає 4200 фізико- й економіко-географічних термінів, особлива увага приділена теоретичним питанням і новітнім географічним термінам, пов'язаним із досягненнями радянської науки, є також терміни з суміжних наук (геології, ґрунтознавства й ін.).

Із сучасних зарубіжних видань найбільш значним є «Географічний лексикон» Вестермана (1968-70), уперше подібний словник був виданий у 1922-23. Статті цієї енциклопедії присвячені об'єктам регіональної географії окремим географічним наукам і термінам, мандрівникам, мореплавцям і географам світу [6, с. 82-85].

Однотипними виданнями є словники географічних назв, що випускаються в США й Великобританії: «Колумбійський географічний словник світу» Ліппінкотта (1966), «Географічний словник» Уебстера (1966), «Усесвітній географічний словник» Чеймберса (1965). Географічні назви світу найширше представлені в словнику Ліппінкотта. Час від часу вони перевидаються, повідомляючи про найважливіші зміни на карті світу, особливо в США і Великобританії. Статті і довідки гранично лаконічні [6, с. 85-86].

У Франції видана також «Географічна енциклопедія ХХ століття». Вона містить гранично стислі фізико- й економіко-географічні відомості про материки, їхні частини й країни світу. Текст цих статей по суті є поясненням до основної її частини зображенням і картам.

Популярний характер носить енциклопедичний «Словник по географії» Лонгмана (1966), призначений головним чином для студентів. Словник містить зведення про найважливіші географічні об'єкти світу, роз'яснення основних географічних термінів (головним чином із фізичної географії), короткі біографії мандрівників і географів, відомості про географічні суспільства й найважливіші видання з географії. Зведенням визначень термінів фізичної й економічної географії, запозичених із різних енциклопедій, довідників і словників (як загальних, так і галузевих), теоретичних робіт з географії з посиланнями на ці джерела, є «Словник географічних термінів» за редакцією Л. Д. Стампа, 1961.

Змістовну інформацію містять енциклопедії, присвячені окремим географічним наукам, наприклад, «Енциклопедія океанографії» (1966) й «Енциклопедія геоморфології» (1968), які вміщують статті з найважливіших питань океанології, геоморфології й суміжних наук [2, с. 204-206].

Особливу групу складають енциклопедії, присвячені континентам і країнам. У СРСР прикладом такої енциклопедії може слугувати енциклопедичний довідник «Африка» (1963), загальний огляд континенту (природні умови і ресурси, етнічний склад і розміщення населення, історія, економіка і культура), та 2400 статей, розміщених в алфавітному порядку,

які знайомлять зі всіма країнами Африки, її окремими фізико-і економіко-географічними об'єктами, народами, пам'ятниками історії і культури, державними і політичними діячами, її дослідниками. Із зарубіжних енциклопедій цього типу можна назвати «Австралійську енциклопедію» і «Енциклопедію Канадіана» (1968). Статті цих енциклопедій знайомлять із природою, населенням, народним господарством, охороною здоров'я, культурою Австралії і Канади, біографіями діячів цих країн [5, с. 41].

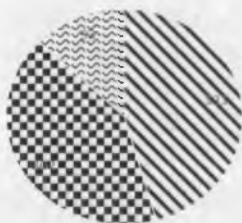
В 1998 році в Харкові вийшов тлумачний словник з агрогрунтознавства за реакцією М.І. Лактіонова, який був створений на основі енциклопедії з агрогрунтознавства (надрукований у 1990 р.). У Києві О. Бейдик у 2001 році друкує короткий тлумачний словник із географії, а в 2002 році О. Супричов видає словник-довідник із фізичної географії. У м. Умань у 2010 році за редакцією С. Совгіри та Г. Гончаренко видається словник-довідник сучасних екологічних та природоохоронних термінів, у якому є узагальнення найуживаніших та найновіших термінів екологічного та природоохоронного змісту. Словник-довідник розрахований на вчителів та студентів педагогічних навчальних закладів із поглибленим курсом вивчення природоохоронного й екологічного напрямів. Зараз географічна наука інтенсивно збагачується новою науковою термінологією, в основному грецького та латинського походження. Географічні та природоохоронні терміни та поняття часто зустрічаються у біології, екології, фізиці, хімії, економіки тощо [3, с. 178-180].

Отже, аналіз термінів за походженням дав змогу мовознавцям зробити висновок, що близько 40% у різногалузевих мікросистемах – слова, запозичені з інших мов. Із грецької мови прийшла значна частина медичних, природничих, суспільно-політичних термінів, хімічні назви, терміни астрономії та географії, математики й фізики, мовознавства й літературознавства. За статистикою, понад 70% термінів у різних терміносистемах – це словосполучення. Вони становлять певну семантико-синтаксичну єдність, відтворюються в готовому вигляді. Наше дослідження

базувалося на матеріалі 726 географічних тлумачних термінах, які висвітлені у словнику О. Бейдик.

У статті висвітлено результати аналізу цих географічних термінів [1, с. 1-191], які були проаналізовані на предмет однослівних та двослівних структур. Отримані результати, які представлені на рис.1.

Географічні терміни за словником О.О.Бейдика.

• Однокомпонентні терміни   ■ Двокомпонентні терміни   ~ Багатокомпонентні терміни

Рис. 1. Співвідношення однокомпонентних та двокомпонентних структур (за словником О.О. Бейдика.)

У словнику наявні 726 термінів, із них 331 терміни виявлено однокомпонентними (45%): *річка, геосинкліналь, астероїд, гейзер, русло*; 302 терміни двокомпонентні (42%): *вогняне кільце, земна вісь, абсолютна висота, аридний клімат, арктичне повітря*; 93 терміни багатокомпонентні (13%): *агресивні підземні води, акумулятивні форми рельєфу, берегова зона моря, вертикальні тектонічні рухи* (рис.2.).

Географічні терміни за О.О.Бейдиком.

◀ Однокомпонентні структури   ▶ Двокомпонентні структури

Рис.2. Відсоткове співвідношення однокомпонентних та двокомпонентних структур за словником О.О. Бейдика.

Професійна діяльність зумовлює ознайомлення з термінами відповідної науки, оволодіння термінологічним мінімумом. У зв'язку із тим, що географія не стоїть на місці, а швидкими темпами розвивається; разом із наукою розвивається і її мовний апарат, який дає можливість науковцям та вченим досліджувати цей процес.

Перспективи подальшого вивчення проблеми вбачаються в подальшому аналізі фахової термінологічної літератури з географії, спостереженні дисципліни цього процесу.

Список використаної літератури

1. Бейдик О. О. Короткий тлумачний словник : Географія / О.О. Бейдик. – Київ : Либідь, 2001. – 191 с.
2. Вовк В. М. Геологічний словник: для студентів вищих навчальних закладів / В. М. Вовк – Кіровоград : КОД, 2012. – 504 с.
3. Гуцул Л. Географічна компонента мовної підготовки вчителя географії / Л. Гуцул // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер. : Педагогічні науки. – 2014. – Вип.132. – С. 176-180.
4. Іваницька Н.Л. Про «Ключові слова» до статей у збірниках наукових праць із мовознавства / Н.Л. Іваницька // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць / [гол. ред. Н.Л. Іваницька]. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2015. – С. 18-24.
5. Кауфман І. М. Географічний словник / І. М. Кауфман. – Москва : «Книга», 1964. – 78 с.

6. Лозко Г. С. Українське народознавство. – 2-е вид., доповнене та перероблене. – Київ : Видавництво «АртЕк», 2004. – 472 с.: іл.
7. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови: навчальний посібник / Г. С. Онуфрієнко. – Київ : «Центр навчальної літератури», 2006. – 312 с.
8. Семенов О. М. Культура наукової української мови: навч. посібн. / О. М. Семенов. – Київ : ВЦ «Академія», 2010. – 216 с.
9. Термінологічні назви нерозчленованого предметного денотата (на матеріалі лінгвістичних термінів) / Н. Л. Іваницька, М. В. Вижга // Філологічні студії : зб. наук. ст. – Вінниця : ВДПУ, 2007. – Вип. 5. – С. 22-25.
10. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням: підручник. – 3-є вид., випр. і допов. / С. В. Шевчук, І. В. Клименко – Київ : Алерта, 2012. – 696 с.
11. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спілкуванням: підручник / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – Київ : Алерта, 2010. – С. 513–514.

Тетяна Довгань
Наук. керівник – д. філол. наук, професор
Іваницька Н. Л.

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ СТАТИСТИКИ В ПРАКТИЦІ ДОСЛІДЖЕННЯ СИНТАКСИЧНИХ ЯВИЩ АНАЛІТИЗМУ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ М. СТЕЛЬМАХА ТА О. ГОНЧАРА)

У дослідженні творів М. Стельмаха та О. Гончара на предмет виявлення в них синтаксичних структур аналітичної будови ми виходимо з розуміння прози як «сукупності мовних засобів, зумовлених змістом і цілеспрямованістю висловлювання» [2, с. 42]. Метою такого дослідження є з'ясування особливостей формально-синтаксичних компонентів аналітичних конструкцій у художньому стилі на матеріалах творів М. Стельмаха та О. Гончара. Для аналізу було використано лише аналітичні форми підметів та присудків.

Уживання таких синтаксичних явищ, як складений підмет та складений присудок, має свою специфіку і залежить від психології автора, його індивідуальної манери написання, мовної ерудиції, характеру та закономірностей самої мови.

Під час дослідження ми ставили типову мету поширення цих явищ у творах М. Стельмаха та О. Гончара. Щоб дослідити це та отримати результати, використовуємо методи статистичного аналізу.

Дослідження проводилось у декілька етапів:

- виявлення зразків двоскладних речень із аналітичними формами підмета та присудка у творах М. Стельмаха та О. Гончара;

- обробка і групування за кількісними показниками складених підметів та складених присудків;

- визначення залежності якісних особливостей компонентів та їх кількісного поширення від стилістики авторського мовлення.

Для вирішення поставлених завдань підраховувалася кількість моделей складених підметів та складених присудків у текстах авторів; визначались середні частоти аналітичних компонентів та їхніх груп; порівнювались середні частоти у текстах різних авторів.

Головні члени речення аналітичної будови належать до явищ, які легко піддаються статистичному аналізу, оскільки мають однозначне розмежування. Саме тому, у результаті дослідження, ми повинні одержати не лише ряд чисел, а й на підставі цих чисел зробити змістовні висновки, які дозволять глибше проникнути у природу досліджуваного явища.

Як наголошує професор В. Перебийніс, «лінгвістичні висновки повинні базуватися на вибірках і відображати розбіжності й подібності різних авторів у написанні творів. Іншими словами, аналіз однієї вибірки ще не дає матеріалу для потрібних висновків, для них необхідно зіставити характеристики кількох виборок» [4].

Для того, щоб виключити фактор неупередженості, потрібно, щоб вибірки були репрезентативними, тобто повинні бути організовані таким чином, щоб у них були представлені всі можливі величини, яких може набувати частота відповідного явища. Адже частота будь-якої досліджуваної одиниці у відрізку тексту – випадкова величина, яка варіюється від відрізу тексту до відрізу, і передбачити